

Sociaal-democratie anno 2004 (7)

Wat zou Banning van het Beginselmanifest vinden?

RUTGER CLAASSEN

De discussie over de beginselen van de PvdA dwingt ertoe opnieuw na te denken over de ideologische basis van waaruit progressieve politiek gevoerd kan worden. Dit tegen de achtergrond van het feit dat de 'leegte van links' inmiddels een gevelegeld begrip is geworden. In het 'Progressief Manifest' dat Dick Pels op 10 januari van dit jaar in *Trouw* publiceerde zocht hij deze ideologische basis in het denken van Jacques de Kadt, een belangrijke inspirator van de huidige PvdA. In dit artikel zal ik te rade gaan bij de man die in vele opzichten diens tegenhanger was, Willem Banning.¹ Na een korte uiteenzetting van diens politieke visie op mens en maatschappij zal ik ingaan op de actualiteit van zijn denken, door enkele mogelijke antwoorden van Banning op vragen van vandaag te bespreken. Vervolgens zal ik laten zien hoe dit verschil van de uitwerking van de Kadts ideeën door Pels. In het spanningsveld tussen beiden zal de PvdA namelijk moeten kiezen om zichzelf met nieuwe beginsel-veren te kunnen tooien. Tenslotte ga ik dan in op de vraag wat Bannings ideeën kunnen betekenen voor de tekst van het PvdA-beginselprogramma.

Banning beschouwde zichzelf als een aanhanger van het 'personalistisch socialisme', een stroming met een duidelijk mens- en maatschappij-

Over de auteur *Rutger Claassen is promovendus op een onderzoek naar de relatie tussen markt en moraal aan de faculteit wijsbegeerte van de Universiteit Utrecht*

Noten *Zie pagina 68*

beeld.² Juist vanwege het verwijt dat het voorstel voor het nieuwe PvdA-beginselprogramma geen echt mens- en maatschappijbeeld kent³, is het van belang op Bannings ideeën hieromtrent in te gaan.

Bannings mensbeeld is gebaseerd op het personalisme. Banning vatte de mens op als een 'ge-laagd wezen': aan de ene kant is de mens een biologisch en psychisch levend wezen, dat zorgt voor de instandhouding van zijn leven. Aan de andere kant echter is de mens ook 'persoon', dat wil zeggen hij heeft geestelijke en morele capaciteiten, waardoor hij de vrijheid geniet om zichzelf te verwezenlijken. In deze persoonlijke dimensie vindt de mens 'de zin van het bestaan'.⁴ In de sfeer van het persoonlijke leven ontstaat daarom volgens Banning cultuur: 'wetenschap, zedelijk leven, rechtsorde, kunst'. De gedachte van verwezenlijking van het persoonlijke leven is voor Banning vanaf het begin af aan verbonden met twee centrale noties: de notie van moreel leven en de notie van gemeenschap. Het eerste omdat de mens, vanwege de (existentiële) vrijheid die hij geniet, verantwoordelijk is voor zijn eigen daden. Het tweede omdat de uitoefening van 'wetenschap, zedelijk leven, rechtsorde en kunst' (en andere cultuurdragers) alleen maar kan plaatsvinden in gemeenschappen, praktijken of instituties.

Het maatschappijbeeld is de andere kant van de medaille: hier komt het 'socialisme' uit 'personalistisch socialisme' om de hoek kijken. Banning onderscheidde in de maatschappij tussen

Sociaal-democratie anno 2004 Rutger Claassen *Wat zou Banning van het Beginselmanifest vinden?*

'oergemeenschappen' (zoals familie, vrienden, de buurt), 'doelgemeenschappen' (zoals bedrijven en andere arbeidsorganisaties) en 'persoonlijke gemeenschappen' (zoals vereniging, partij en kerk) – waarover verderop meer. Voor alle gemeenschappen geldt dat zij een 'zedelijke levensvorm' behoren te zijn; en de zedelijke levensvorm die Banning bepleitte noemde hij 'socialisme'. Dit werkt Banning vervolgens uit in allerlei beschouwingen over het economisch bestel, binnen- en buitenlandse politiek en cultuurpolitiek, die voor een groot deel betrekking hebben op de historische omstandigheden van de tijd waarin hij schreef en waarop ik daarom hier niet verder in zal gaan. De kern en het startpunt is echter dit morele (zedelijke) karakter van het socialisme.

BANNING IN ONZE TIJD

Wat heeft Banning onze tijd te bieden?⁵ Sceptici menen dat zijn visie hopeloos verouderd is, een relikwie van de jaren vijftig; een andere tijd met andere preoccupaties. Toch meen ik dat zijn opvattingen nog steeds relevant zijn en ik zal dat laten zien aan de hand van drie belangrijke thema's: sociaal beleid, economische groei en welzijn, en het normen en waardendebat.

In de actuele politieke context, zo hebben velen geconstateerd, staat de 'georganiseerde solidariteit' onder druk. Het kabinet Balkenende voert een stevig bezuinigingsbeleid, en conservatieve en liberale denktanks doen hun best deze revolutie van een intellectuele basis te voorzien. Het sociaal-democratische antwoord is over het algemeen een poging tot verdediging van de collectieve voorzieningen: de PvdA doet zijn best zoveel mogelijk 'afbraak' te voorkomen. Wat daarbij echter ontbreekt, is het besef dat politieke actie (van progressieve politici) op langere termijn niet de politiek beslissende factor is. De beslissende factor is het draagvlak voor georganiseerde solidariteit onder de bevolking. Balkenende c.s. kunnen alleen aan zoveel collectieve regelingen morrelen omdat de bevolking niet — of nauwelijks — mort. Dat heeft op zijn beurt

weer te maken met de veranderende mentaliteit: men heeft steeds minder bezwaren tegen individueel bijverzekeren, individueel betalen voor zorg en onderwijs, etc. en men heeft steeds meer bezwaren tegen hoge belastingtarieven, tegen een grote collectieve sector, etc.

Over de oorzaken van die mentaliteitsverandering is veel geschreven, maar het centrale punt is de overtuiging dat ruil-uit-eigenbelang (het marktmechanisme) het meest efficiënte én moreel beste mechanisme is om (bijna) al onze interacties in het samenleven vorm te geven.

De verzuring in de samenleving tegengaan, ook dat is socialisme. De PvdA moet benadrukken dat mensen zich in gemeenschappen thuis voelen

Onbaatzuchtigheid en collectieve solidariteit passen niet in dat denkkader. Maar hiermee wordt het verband tussen micro- en macromoraal onderschat: wie in zijn persoonlijk leven gelooft dat hij 'uitsluitend voor zichzelf' leeft, zal ook op maatschappelijk niveau niet geneigd zijn solidair te zijn met anderen. Daarmee is overigens niet gezegd dat het vereiste morele draagvlak alleen zou moeten bestaan uit een utopisch altruïsme. Ook welbegrepen eigenbelang kan een motief zijn om solidair te zijn met anderen. Sowieso vermindert de dwang waarop een collectieve voorziening gebaseerd is het zuiver morele karakter. Dit neemt echter niet weg dat de instemming van de bevolking met die dwang afhankelijk is van morele motieven met een strategische betekenis; juist vanwege de mogelijkheid die een democratisch gekozen meerderheid heeft om via de politiek die collectieve voorzieningen te wijzigen of zelfs af te schaffen.

Een heroverweging van Bannings gedachtengoed — ook hij verzette zich tegen de 'rationalistisch-utilitaire' levensbeschouwing — betekent dat progressieve politici actief werk zouden

Sociaal-democratie anno 2004 Rutger Claassen *Wat zou Banning van het Beginselmanifest vinden?*

moeten maken van het morele draagvlak voor solidariteit in de samenleving. Zo niet, dan zal elke parlementaire actie om collectieve voorzieningen te behouden in toenemende mate op onverschilligheid, onbegrip en onwil stuiten. In plaats daarvan moet een moreel draagvlak juist trots kweken: in de zin waarin Fransen trots zijn op de rgv, Amerikanen trots zijn op hun leger en Nederlanders trots zijn op de Deltawerken, het poldermodel of (soms) de verzorgingsstaat: een trots op dat wat mensen in een land gemeenschappelijk hebben gemaakt en geregeld. Het morele draagvlak beperkt zich overigens niet tot de bereidheid de belasting voor collectieve voorzieningen op te brengen: ook het draagvlak voor samenleven zélf verdient onderhoud. Een goed voorbeeld zijn hier de Zwitserse referenda, maar er zijn talloze manieren om het besef te stimuleren dat 'samenleven een zaak is van ons allemaal'. In dat verband verdienen bijvoorbeeld ideeën over burgerschap meer aandacht van de PvdA.

64 Een tweede thema is de relatie tussen economie aan de ene kant en gemeenschappen en cultuur aan de andere kant. Voor Banning ligt in de laatste zoals eerder gezegd 'de zin van het bestaan.' Dat is een notie die ons steeds vreemder voorkomt. De zin van het bestaan is voor de politiek steeds meer gelegen in het handhaven van een hoog peil van economische groei, productiviteit en werkgelegenheid; overige doelstellingen worden daaraan ondergeschikt gemaakt (dit geldt zowel voor de paarse kabinetten als voor de kabinetten Balkenende). Cultuur is voornamelijk een kostenpost⁶ en gemeenschappen (zoals de immigrantengemeenschappen) veroorzaken vooral problemen. Banning beklagde zich al over deze 'tyrannie van het economisme, d.i. van de verabsolutering der economische waarden en belangen boven de sociale'.⁷ De PvdA zou moeten durven breken met deze eenzijdige 'de schoorsteen moet roken' filosofie, die in alle hedendaagse discussies over economische groei de status van Politiek Taboe heeft verworven — met verstrekkende gevolgen voor alle beleidsterreinen. Voor zo'n breuk zijn genoeg aanknopingspunten te vinden in meer recente debatten in de

filosofie en wetenschap, zoals bijvoorbeeld de 'quality of life' filosofie die door de Nobelprijswinnaar economie Amartya Sen is ontwikkeld.⁸ Daarin wordt een veel bredere kijk gegeven op menselijke ontwikkeling en vrijheid: voorwaarden scheppen voor ontwikkeling en vrijheid omvat veel meer dan alleen het zorgen voor welvaartsgroei. Dit inzicht heeft gevolgen voor de manier waarop de overheid omgaat met vraagstukken van arbeid en vrije tijd, kunst en cultuur, armoede en ontwikkeling, de verhouding tussen markt en staat, etc.

Een derde toepassing van het gedachtengoed van Banning zou kunnen zijn dat de PvdA een andere houding ten opzichte van het normen en waardendebat inneemt. Dit debat heeft van de PvdA ten onrechte weinig aandacht gekregen.⁹ Twee mentale blokkades zitten daarbij in de weg en Bannings inzichten kunnen beide blokkades opheffen. De eerste blokkade is de gedachte dat het normen en waardendebat een conservatieve poging is Nederland terug te voeren naar de jaren '50, naar een land met een strakke hiërarchie en betuttelende regels. Hoezeer dat ook voor sommigen het — al dan niet verborgen — motief moge zijn, Banning benadrukt juist dat ethiek niet alleen een beperking is van ons handelen (ons vertelt wat we niet mogen doen), maar dat het een vrijplaats is voor nadenken over hoe we wel moeten handelen en ons leven zin geven. Met andere woorden: het gaat niet alleen om (gebiedende en verbiedende) normen, maar ook om (richting en zin verlenende) waarden. In de beroepsethiek en bedrijfsethiek is dit inzicht al veel langer doorgedrongen: een dialoog tussen mensen van hetzelfde beroep (bijv. artsen, managers, ambtenaren of journalisten) is zinvol om te weten hoe je 'in je vak staat', hoe je met dilemma's omgaat en welke waarden je in je handelen tot uitdrukking wilt brengen. De gedachtenwisseling daarover is buitengewoon belangrijk, en het verwoorden van een voor iedereen verplichtende consensus (een gedragscodex bijvoorbeeld) is daar lang niet altijd het enige onderdeel van.

De tweede blokkade is gelegen in het idee dat de normen en waarden-discussie onvermijdelijk

Sociaal-democratie anno 2004 Rutger Claassen *Wat zou Banning van het Beginselmanifest vinden?*

uitdraait op de promotie van immer beklemmende gemeenschappen, gekenmerkt door een verstikkende sociale controle. Banning, hoewel zelf dominee, was hier echter duidelijk over: de moderne tijd geeft de mens naast zijn altijd deels gedwongen verbondenheid met 'oergemeenschappen' zoals de familie (waarvoor hij niet heeft gekozen) en 'doelgemeenschappen' zoals het bedrijf (die hij nodig heeft om zijn levensonderhoud te verdienen), ook de vrijheid deel uit te maken van 'persoonlijke gemeenschappen', waarvoor hij zelf kiest.¹⁰ Juist in deze persoonlijke gemeenschappen kunnen mensen zichzelf verwezenlijken — of zoals we tegenwoordig zouden zeggen, kunnen ze 'hun ei kwijt'. Banning noemde met name 'wetenschappelijke, wijsgerige en religieuze gemeenschappen'; maar wat lichtere voorbeelden vallen hier wat mij betreft ook onder, zoals sport- en kunstverenigingen, jeugdverenigingen, etc. De PvdA zou deze persoonlijke gemeenschappen kunnen omarmen (waar het CDA ze in toenemende mate in de kou laat staan) en kunnen benadrukken dat het belangrijk is dat mensen zich in gemeenschappen thuis voelen. Dat kan met financiële ondersteuning of door deze gemeenschappen te betrekken bij de uitvoering van publieke taken, maar ook bijvoorbeeld met ogenschijnlijk ludieke maatregelen die een grote symbolische uitstraling hebben: Steve Stevaert heeft in België laten zien dat cheques voor buurtbarbecues en gratis openbaar vervoer ertoe kunnen bijdragen dat 'mensen weer eens een praatje met elkaar maken'.¹¹ De 'verzuring in de samenleving tegengaan', ook dat is socialisme.

NAAR EEN PROGRESSIEF MANIFEST?

Het Progressief Manifest dat Dick Pels in *Trouw* publiceerde, beoogt een manifest te zijn voor 'sociaal individualisten'. Pels schrijft:

'De essentie ervan is dat men individuen gelijke middelen geeft om zichzelf te ontplooien, zodat ze hun waarden, ambities en levensstijl in vrijheid kunnen kiezen, en op die manier gestalte kunnen geven aan een eigen visie op het

goede leven. Stel iedereen in staat om persoonlijke autonomie te verwerven en zich te bevrijden van collectieve dwang: van de knellende banden van culturen, tradities, gemeenschappen of instituties; van identiteiten die worden gedicteerd door klasse, zuil, kerk, moskee, gender, of etniciteit. Tot die dwingende gemeenschappen en instituties behoren ook de natie en de staat. In die zin wijst het sociaal individualisme een libertaire en vrijzinnige Derde Weg, die trekjes vertoont van het klassieke anarchisme.'

Pels zet dit sociaal individualisme af tegen het

De PvdA zou moeten durven breken met de eenzijdige 'de schoorsteen moet roken'-filosofie, die in alle hedendaagse discussies over economische groei de status van Politiek Taboe heeft verworven

'moralistische gemeenschapsdenken' aan de ene kant en het 'harde nutsliberalisme' aan de andere kant.¹² Het gaat hem om de ontplooiing van het individu, maar dan in bredere dan 'nutsliberale' betekenis. Zoals ook in de reacties op het manifest duidelijk werd, wortelt deze stellingname ferm in het 'zelfontplooiingsethos en hyperindividualisme' van de jaren zestig¹³; een stellingname die de schaduwkanten van een ongeremd individualisme niet heeft doordacht, maar normen wil handhaven 'met slimme technologieën' en 'duidelijke rechtsregels'; die gemeenschappen ('groepen, culturen en instituties') 'permanent wantrouwt'; die in economisch opzicht twijfelt tussen een verheerlijking van het ethos van het ondernemerschap en een 'relaxte cultuur van zorgzaamheid en onthaasting'; en die wel een pleidooi houdt voor herverdeling van inkomen maar geen enkel woord wijdt aan wat ik hierboven het 'morele draagvlak voor georganiseerde solidariteit' heb genoemd.

Deze stellingname is helder; zij is in vele op-

Sociaal-democratie anno 2004 Rutger Claassen *Wat zou Banning van het Beginselmanifest vinden?*

zichten liberaal (zij het niet 'nutsliberaal') en kent vele verschilpunten met een uitwerking van Bannings gedachtengoed zoals ik die hierboven heb geschetst. Zakelijk socialisme en cultuursocialisme staan hier opnieuw tegenover elkaar. Femke Halsema (ex-wb's) heeft voor haar richting al gekozen.¹⁴ Nu aan de PvdA de keuze.

HET PVDA BEGINSELMANIFEST

Wat zou Banning, die zo'n grote rol speelde bij het totstandkomen van de beginselprogramma's van 1947 en 1959, denken als hij op dit moment het PvdA-beginselmanifest onder ogen zou krijgen? Van welke passages zou hij gruwen en bij welke passages zou zich een glimlach om zijn mond krullen? Het is een stoutmoedige onderneming dergelijke vragen te beantwoorden, met het gevaar dat de eigen gedachten geprojecteerd worden op een man die reeds 33 jaar niet meer onder ons is. Laat ik niettemin een poging doen, maar me daarbij wel beperken tot de vraag of de drie punten die ik hierboven heb genoemd voldoende doorwerken in het nieuwe concept-beginselprogramma. Mijn algemene indruk is overigens dat dat veel meer het geval is bij de tweede versie (van 31 augustus jl.) dan bij de eerste versie (van 1 mei jl.) van het concept beginselmanifest. Ik was in het algemeen verrast door de mate waarin Banning deze zomer op onzichtbare wijze zijn invloed lijkt te hebben doen gelden...

Het moreel draagvlak voor solidariteit komt in het concept uitdrukkelijk aan de orde. In paragraaf 2.2 staat: 'Solidariteit gedijt op een stevige ondergrond van saamhorigheid en lotsverbondenheid.' Zo zou Banning het waarschijnlijk ook zien. Wel zou hij zich vermoedelijk verbazen over de daarop volgende passage: 'De toenemende diversiteit zet dat fundament onder druk. Het keren van die ontwikkeling vraagt om selectieve migratie, het ontwikkelen van gedeelde oriëntaties op verleden en toekomst van onze maatschappij en het radicaal bestrijden van achterstelling en achterstand.' Nu is het volgens mij onmogelijk om veel zinnigs te zeggen over wat Banning zou vinden van het debat over integra-

tie en immigratie, al is wel bekend dat hij geloofde dat politiek moet worden gevoerd op basis van een inhoudelijk programma, waarin mensen van heel verschillende levensbeschouwingen zich kunnen herkennen (zoals het personalistisch socialisme destijds christenen en 'humanisten' samenbracht). Dat Banning de afname van een moreel draagvlak voor solidariteit zou wijten aan de binnenkomst van een grote groep etnische minderheden, lijkt me echter onwaarschijnlijk. Deze suggestie spreekt echter wel uit de boven geciteerde passage: de solida-

Van welke passages zou Banning gruwen en bij welke passages zou zich een glimlach om zijn mond krullen?

riteit komt onder druk te staan en dat ligt aan de komst van meer buitenlanders (waar zou het begrip 'toenemende diversiteit' anders op kunnen doelen? Toch niet op de individualisering, die nu al vele decennia aan de gang is?), en selectieve migratie is deel van de oplossing. Ongeacht de juistheid van dat laatste, biedt Bannings opvatting dat onze eigen maatschappij en dan met name haar kapitalistische op eigenbelang gebaseerde oriëntatie, de solidariteit continu onder druk zet, een minstens zo krachtige verklaring voor de afname van solidariteit. De fragmentatie van onze maatschappij is lang niet alleen een gevolg van de toegenomen culturele diversiteit. Dit alles wordt echter met geen woord genoemd.¹⁵

Een tweede reden tot verontrusting is gelegen in de formuleringen over solidariteit zelf. Dit begrip wordt voornamelijk uitgewerkt in de term 'fatsoenlijk bestaan' en het waarborgen van 'essentiële voorzieningen' voor iedereen.¹⁶ Grote vraag is echter wat dat inhoudt, vooral omdat elke verwijzing naar het gelijkheidsbeginsel ontbreekt.¹⁷ Het gevaar dat hier opdoemt is dat in een samenleving waarin voor iedereen een fatsoenlijk bestaan is gegarandeerd, niettemin het

Sociaal-democratie anno 2004 Rutger Claassen *Wat zou Banning van het Beginselmanifest vinden?*

draagvlak voor solidariteit afkalft; namelijk doordat de verschillen in inkomen en toegang tot publieke voorzieningen zo groot worden dat het contact tussen verschillende bevolkingsgroepen afneemt, ieder zich zowel mentaal als geografisch opsluit in zijn eigen wereld en de publieke ruimte meer en meer een gemeden terrein wordt. Vereist 'een beetje de boel bij elkaar houden' in sociale zin niet 'een beetje de boel bij elkaar houden' in (onder andere) financiële zin? Weliswaar verzet het nieuwe conceptmanifest zich expliciet tegen de beruchte 'exorbitante zelfverrijking', maar het bestrijden van zulke uitwassen is niets meer dan symptoombestrijding. Daarmee lijkt de Rawlsiaanse gedachte dat het niet uitmaakt dat de rijksten 10 euro meer verdienen als de armsten er 1 euro op vooruit gaan, het voorlopig binnen de PvdA gewonnen te hebben (of moeten we uit de zinsnede in paragraaf 2.6 over herverdeling teneinde 'meer gelijke uitgangsposities' te scheppen, anders concluderen?). Als dat echter een flink aantal keer achter elkaar gebeurt, zodat het verschil niet meer is tussen 1 en 10 euro maar tussen 10.000 en 100.000 euro of tussen 100.000 en een miljoen (en de werkelijk verschillen zijn soms nog extremer), blijft de boel niet echt meer bij elkaar.

Het tweede thema, Bannings verzet tegen het economisme, heeft in het concept voor het beginselmanifest een betere plaats toebedeeld gekregen. Het uitgangspunt van een selectieve en duurzame groei en het gebruik van de bekende term 'kwaliteit van het bestaan' wijzen daarop, net als de uitwerkingen over duurzaamheid, de zelfstandige niet-economische waarde van wetenschap en cultuur en de 'ontspannen maatschappij'.¹⁸ Naast de praktijk van het recente verleden — waarin deze punten het ook binnen de PvdA vaak hebben afgelegd tegen de ouderwetse oriëntatie op welvaarts-groei — die niet al te optimistisch stemt, is er hier echter ook één reden in de tekst van het beginselmanifest waarom optimisme niet op zijn plaats is. Weliswaar zijn bovengenoemde punten opgenomen in de tekst, maar wat ontbreekt is een integratie met de passages over economisch beleid; een visie op de af-

ruil tussen economische groei en andere doelstellingen. Zoals nu geformuleerd staan deze doelstellingen teveel geïsoleerd naast elkaar, zonder dat het conflict wordt erkend en een voorkeur wordt aangegeven (of ten minste een accent wordt gelegd). Hierdoor blijven de 'quality of life' doelstellingen kwetsbaar in de praktijk van de alledaagse politiek.

Het derde thema, het normen en waardendebat, wordt nergens met name genoemd in het beginselmanifest. Wat dat betreft is de schroom sterk voelbaar. Wel wordt een typisch uitgangs-

Een heroverweging van Bannings gedachtegoed betekent dat progressieve politici actief werk moeten maken van het morele draagvlak voor solidariteit in de samenleving

punt van Banning met name genoemd: het toejuichen als mensen zich uit eigen beweging verenigen, ook uitgewerkt in een positieve waardering van 'onderlinge zorg, vrijwilligerswerk en verenigingsleven'.¹⁹ De tweede blokkade in het normen en waardendebat die ik hierboven noemde, lijkt daarmee in ieder geval bij de schrijvers van het beginselprogramma te zijn geslecht. Dat is winst. Daarnaast wordt expliciet de eis geformuleerd dat eenieder met respect met een ander omgaat, wordt respect voor geloofsvrijheid genoemd en zijn passages over burgerschap en over de 'waarden van de democratische rechtsstaat' opgenomen.²⁰ Dat alles zou Bannings goedkeuring wel kunnen wegdragen. Blijft over de eerste blokkade. In hoeverre wordt ethiek nog teveel geschuwd als iets ge- en verbiedends in plaats van als een positieve poging gemeenschappelijke doelen te formuleren?

Mij valt op dat deze blokkade nergens wordt geslecht. De huidige tekst moedigt nergens een reflectie op eigen handelen aan, noch een ge-

Sociaal-democratie anno 2004 Rutger Claassen *Wat zou Banning van het Beginselmanifest vinden?*

sprek over 'publieke moraal' en gedrag in de openbare ruimte. Natuurlijk hoeft het huidige beginselprogramma in dit opzicht niet een herhaling te zijn van 'Bannings' beginselprogramma's van 1947 en 1959, die bol staan van de ronkende maar ouderwets aandoende verwijzingen naar 'geestelijk volksleven', 'zedelijke normen', 'het geestelijke erfgoed van onze beschaving', 'menselijke verbondenheid' etc., maar een gemoderniseerde kijk op ethiek en gemeenschap is wél noodzakelijk en wordt helaas ontweken. Eén plaats in de huidige concepttekst biedt daarop een uitzondering, maar daar dan ook met merkwaardige consequenties: in paragraaf 3.2.5 worden bedrijven namelijk opgeroepen een 'breder maatschappelijke verantwoordelijkheid' te nemen. Nu heb ik tegen dat laatste op zich niets, maar wel tegen het feit dat dat de enige uitwerking is van de gedachte dat 'kapitaal en kapitaalverschaffers' een macht zijn die, zoals de kop van de paragraaf uitdrukt, een tegenmacht vereist.

Bedoelt de PvdA hier werkelijk dat de bedrijfs-ethiek de enige tegenmacht is van het kapitaal? Dat het bedrijfsleven dus vriendelijk wordt verzocht zijn eigen tegenmacht te organiseren, ja zijn eigen tegenmacht te zijn? Wat voor merkwaardig idee van 'tegenmacht' (met nadruk op 'tegen') ligt hier aan ten grondslag? Waarom wordt hier niets gezegd over consumenten (organisaties) en media, waarom — vooral — niets over de politiek en haar uitvoerders? Ik hoop dat het geen opzet is want dat zou wel een zeer naïeve visie betekenen op macht; iets dat de PvdA zich niet kan veroorloven.

Tot zover een korte beschouwing over Bannings vermoedelijke visie op het nieuwe conceptmanifest. Hij zou niet geheel ontevreden zijn, maar ook zeker niet tevreden. Een duidelijke keuze voor zijn gedachtengoed heeft het manifest (nog) niet gemaakt. Gelukkig resteren nog enkele maanden...

Noten

- 1 Pels ziet dit als de centrale tegenstelling in de PvdA en weet zelfs leden van de huidige generatie politici moeiteloos in beide kampen in te delen. Dick Pels, 'Van Jacques de Kadt naar Wouter Bos', in: *s&d*, jaargang 61, nr. 5/6 2004, p. 76.
- 2 Recente discussies over deze stroming worden besproken in het themanummer over personalistisch socialisme van het tijdschrift *Ethical Perspectives* (issue 6/1, april 1999).
- 3 Bijv. Ronald van Raak, 'Basis voor een linkse samenwerking?', in: *s&d*, nr. 7/8, 2004, p. 41.
- 4 Zie voor het nu volgende de hoofdstukken 5, 6 en 7 uit Willem Banning, *De dag van morgen. Schets van een personalistisch socialisme, richtpunt voor de vernieuwing van ons volksleven*, Uitgeverij Ploegsma, Amsterdam, 1945.
- 5 Voor een overzicht van de Banning-receptie, zie Rob Hartmans, 'Het socialisme van Willem Banning. Bij de honderdste geboortedag van een "vergeten" ideoloog', in: *s&d*, nr. 1, januari 1988, p. 8-14; Rob Hartmans, 'Banning, Willem', in: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidsbeweging in Nederland* 6 (1995), p. 16-23 (te raadplegen via internet); en Dick Pels, 'Willem Banning: voor en tegen', in: Marnix Krop e.a. (red.), *Het negende jaarboek voor het democratisch socialisme*, Uitgeverij De Arbeiderspers & Wiardi Beckman Stichting, 1988, p. 134-170.
- 6 Bijvoorbeeld Gijs Scholten van Aschat, 'De waarde van kunst', in *s&d*, jaargang 61 nummer 4 2004, p. 37.
- 7 Willem Banning, 'De dag van morgen', p. 93.
- 8 Amartya Sen, *Vrijheid is vooruitgang*, Uitgeverij Contact, Amsterdam/Antwerpen, 2000. Ook Luk Bouckaert noemt in 'The Project of a Personalistic Economics' Sen's theorie als een mogelijke uitwerking van het personalistisch perspectief in economische richting. (*Ethical Perspectives* 6 (1999) 1, p. 20).
- 9 Voor twee recente uitzonderingen, zie Herman Noordergraaf, 'Normen en waarden: de koudwatervrees voorbij', in: *s&d*, jaargang 60 nummer 4 2003, p. 30-37; en Jan Dirk Imelman, 'Niet de normen maar de waarden', in: *s&d* jaargang 61 nummer 1/2 2004, p. 74-79.
- 10 Banning spreekt over een 'persoonlijke wilsdaad, die hier een diepere overgave der persoonlijkheid vraagt.' Willem Banning, *De dag van morgen*, p. 75.
- 11 Zie ook het pas verschenen boek van Michel van Hulten, *Gratis' Openbaar Vervoer, eerst voor ge-*

Sociaal-democratie anno 2004 Rutger Claassen *Wat zou Banning van het Beginselmanifest vinden?*

- handicapten en senioren, en daarna voor iedereen*, 2004; en www.gratisopenbaarvervoer.nl
- 12 Dick Pels, 'Progressief Manifest', in: *Trouw*, 10 januari 2004. Voor een positievere interpretatie van het communitarisme waarin het ideaal van deze stroming aan de hand van Etzioni gekarakteriseerd wordt als 'gemeenschapsvorming, maatschappelijke samenhang en publieke moraal' maar 'zonder paternalisme of benepenheid' (om de woorden van 2.7 van het beginselmanifest te gebruiken), zie Hans Reinders, 'Het evenwicht tussen individu en gemeenschap: een nieuwe gulden regel?', in: *Christen-Democratische Verkenningen*, Zomer 2003, p. 99.
- 13 H.J. Schoo, 'Nee ik ben niet progressief. Als ik iets ben is het een freischwebende, partijloze sociaal-democraat', in: *Trouw*, 17 januari 2004.
- 14 Femke Halsema stelde onlangs voor GroenLinks tot een 'vrijzinnig linkse' partij te maken. Zie Halsema, 'Vrijzinnig links', in: *De Helling*, nr. 2 zomer 2004, p. 4-9. Zie ook de reactie van Jet Bussemaker met een herwaardering van het communitarisme: 'Linkse leegte of Groenlinkse verwarring?', idem, p. 14-15.
- 15 Wouter Bos verwoordt deze gedachte wel aan het eind van zijn artikel 'De Oude Bos over de Jonge Bos en De Oude Pels', in: *s&d*, jaargang 61 nummer 5/6 2004, p. 84.
- 16 Zie de paragrafen 2.1 en 3.2.1 (over fatsoenlijk bestaan) en 3.2.2 (over essentiële voorzieningen).
- 17 Zie over dit thema het artikel van Paul Kalma, 'Over ongelijkheid', in: *s&d*, jaargang 60 nummer 7/8 2003, p. 22-34.
- 18 Zie resp. paragrafen 2.4 (kwaliteit van het bestaan), 3.1.2 (duurzaamheid), 3.2.12 (wetenschap en cultuur), 2.7 en 3.3.2 (ontspannen maatschappij).
- 19 Zie paragrafen 2.7 en 3.3.2.
- 20 Zie resp. paragrafen 3.3.1 (respect), 3.3.4 (geloofsvrijheid), 3.3.3 (burgerschap) en 3.3.4 (democratische rechtsstaat).